

*Гонюк О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Сидоренко О. Ю.,
студентка
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СУБ'ЄКТНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ У КНИЗІ ВИБРАНОВОГО ІВАНА МАЛКОВИЧА «ПОДОРОЖНИК (З НОВИМИ ВІРШАМИ)»

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз суб'єктних форм вираження авторської свідомості через поетику текстів книги вибраного Івана Малковича «Подорожник (з новими віршами)», що дозволяє виявити самотутні способи творення художньої реальності, розкодувати ключові філософськи творчості й окреслити координати індивідуального простору митця.

Ключові слова: ліричне «я», ліричний суб'єкт, рольовий герой, індивідуальний авторський стиль.

Постановка проблеми. Початок творчого поступу Івана Малковича як поета припав на період, коли серед тогочасних літераторів поширювалася тенденція до іронічного розриву з неприйнятною та нав'язливою риторикою соціалістичного реалізму, що, з одного боку, пояснювалося постколоніальним і посттоталітарним дискурсом, а з іншого – орієнтацією українського літературного процесу на пануючі постмодерні настрої перехідної доби. Поет став першим лауреатом літературної премії угруповання «Бу-Ба-Бу», об'єднання поетів, яке найкрасномовніше репрезентує феномен «смерті автора», «смерті суб'єкта» М. Фуко [9] і Р. Барта [2], але сам Малкович належав швидше до поетів-традиціоналістів. Отже, його поезії не підкріплюють основоположну теорію постструктуралістів про деперсоналізацію суб'єкта як результату загальної кризи особистості. У творчості митця також відчутна кризовість, однак вона породжена насамперед пошуком загубленої в часі первісної ідентичності, бунтом людини-філософа, «що в ненастанному слідуванні за належним буттю сенсом відкидає будь-які заміники й імітації» [6, с. 266]. Екзистенціальні, філософсько-онтологічні та пантеїстичні (а тому антиурбаністичні) мотиви формують домінуючу філософему творчості митця, його естетичне кредо й покликання: у час, коли мораль втрачає свої панівні до того позиції під натиском цинізму, зневіри, повної деструкції колишніх ідеалів, протистояти цьому, знеболити й загоїти душевні рани рідного народу й усього людства власною творчістю.

В авангарді свого літературного покоління Іван Малкович вирізняється особливо потужним психологізмом ліричної авторської інтерпретації свого самотутнього сприйняття світу, часто свідомо втиснутого в сакральний простір дитячої казки, яка єдина здатна зберегти автентичність самотутньої української культури, її гармонійного природного середовища й протиставити його агресивному наступу нового «постмодерного» часу. Простір дитячої чистоти та відвертості стає комфортним полем

для творчості поета. Саме тому Малковичева лірика нагадує по-дитячому щирий, відвертий і блискуче відшліфований філологічно монолог із самим собою про те, що мало б хвилювати всіх людей, особливо українців. Важливу функцію інтерпретації власного художнього світу поет не перекладає цілком на плечі читача, навпаки, його поезія чи не найбільше серед покоління вісімдесятників [3, с. 397] зберігає в собі яскравий і легко впізнаваний струмінь авторської свідомості, реалізація якого відбувається передусім через суб'єктні засоби вираження, часткове дослідження яких представлене в працях Н. Анісімової, К. Москальця, М. Слабошпицького, В. Даниленка, І. Гришин-Гришук, К. Олійникової та інших. Однак категорія ліричного суб'єкта у творчості поета, охоплюючи поезії, що репрезентують сьогоднішнє творче «обличчя» І. Малковича (останнє з написаного), не розроблялася спеціально дослідниками, а розглядалася лише в контексті досліджень інших специфічних особливостей поетичної творчості, що зумовлює актуальність цього аспекту дослідження, його новизну.

Мета статті – комплексне осмислення поетичного доробку Івана Малковича, представленого останньою з виданих поетичних збірок, удостоєної 2017 р. Шевченківською премією, виявлення та ґрунтовний аналіз найоригінальніших і найбільш характерних для індивідуального стилю поета суб'єктних форм вираження авторської свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індивідуальний спосіб взаємодії з реальністю Малковича в книзі «Подорожник (з новими віршами)» знаходить свій вияв передусім у суб'єктних формах вираження авторської свідомості, оскільки його віршовані твори позначені сконцентрованою на процесі самозаглиблення, у них переважають роздуми, які спрямовані вглиб осмислюваного явища чи проблеми. Подібного висновку доходить і дослідниця К. Олійникова, водночас окреслюючи й проблематику поетових розмірковувань: «Його вірші кличуть до роздумів. Тому що кожен з них – це не стільки констатація якоїсь події чи факту, скільки роздуми поета про сьогодення, про його зв'язок із трагічним минулим народу, про втрату ним моральних цінностей, самотутності, про засилля техногенної цивілізації, що вкулі є причиною тотального розповсюдження зла на землі та в душах людей. На думку Малковича, сама людина, її свідомість спричиняє те, чого в світі буде більше – добра чи зла, – про це його поетичні роздуми» [7, с. 104]. Отже, авторська свідомість у книзі вибраного представлена в розмаїтості всіх категорій, поданих у класифікації Б. Кормана:

«автор-оповідач», «власне автор», «ліричний герой», «ліричне я» та «герой ролівої лірики» (або «герой-персонаж») [4, с. 32], однак присутність автора актуалізується передусім у «ліричному я», тобто «суб'єктом-у-собі», прямим утіленням автора-творця, що сприймається реципієнтом у процесі читання твору. Якщо спробувати розщепити ліричне Малковичеве «я», то перед читачем воно постане в трьох іпостасях: я – поет-громадянин-філософ, я – «хлопчик-подорожник з янголом на плечі» та я – чоловік і батько (інтимна лірика). Свій вияв вони мають насамперед на експліцитному рівні, але трапляються й вірші, яким властиві імпліцитні засоби вираження ліричного «я».

Громадянські та морально-етичні орієнтири митця, а точніше, етичні, естетичні, онтологічні й пантеїстичні константи світогляду автора розкриваються у вияві **першої іпостасі ліричного «я» поета**. Форми авторського «я» в його громадянській і філософсько-пейзажній ліриці актуалізуються в тексті через відповідні експліцитні структури, зокрема через парадигму особового займенника «я» («мене», «мені»), похідного від нього присвійного «мій», що перетворює поета в суб'єкта ліричного пізнання найбільш широких і загальних суспільних і філософських проблем. Яскравим прикладом є вірш «Сльоза», в якому відчутний гіперболізований вияв страждання («я сльозу у кулак **заховаю** – / і розірве сльоза **мій** кулак» [5, с. 44]) пантеїстичного ліричного «я» поета через наступ на дорогий його серцю світ верховинської природи рідних Карпат індустріалізації й урбанізації: «**Покосили мої полони**ни» [5, с. 44]. Ліричному «я» відкрилася жахлива істина, суть якої в тому, що наш світ стоїть на порозі страшного й антигуманного катаклізму («**цивільні гарбузи / літають атомними бомбами**», «**кі журавлі – не журавлі – / розвідники майстерно зліплені**» («о світку дивний ти єси...»)) [5, с. 196]), який лише прискорюють тенденції сучасного суспільства. Але імпліцитне авторове alter ego, крізь яке за допомогою синтаксичного повтору проступає авторська свідомість, з усіх сил намагається зберегти віру в краще: «**О вигадко моя тяжка / о як я вірю як я вірю / що під крилом у літака / лиш просто пір'я / просто / пір'я**» [5, с. 196]. Деякі дослідники переконані, що зберегти цю віру авторові не вдається, тому, наприклад, М. Рябчук називає Малковича «дуже сумним поетом», а його творчість відповідно такою, що концентрує в собі «різні літературні рефлексії на тему минулості й приреченості людського життя» [8, с. 146]. Подібний погляд знаходить свій прямий вияв передусім у яскравому концептуальному образі «намарних людей» з однойменної поезії Малковича. Уже в першому рядку ліричне «я» поета трансформується із займенника «я» в «ти», перетворюючи ліричного суб'єкта в об'єкта звернення, автоадресата: «**Ти теж покинув той імлавий рай / незглибної копальні хромосомів**» «й піддався легкодухо на життя» [5, с. 32]. Малковича гнітить думка, що всі люди – це зовсього лише «**однаковісінкий кістковий інвентар / (немов єдина на землі доцільність – / кістки вирощувати власні)**», «**намарні люди, котрих навіть Бог / не в змозі пригадати на обличчя**» [5, с. 32]. Коли на авансцену виходить проблема пошуку власної самобутності, сенсу людського існування, Малковичеве ліричне «я» перетворюється на ліричний суб'єкт, який починає потенційно, як узагальнений образ, стосуватися й інших людей, набуваючи вигляду художньо узагальненого, піднесеного над біографічною емпірією образу самого автора як постаті духовної, носія певного типу свідомості. Тому дедалі частіше ліричне «я» виражається займенником «ми», стає зро-

зумілим, що до «голосу волаючого в пустелі» додаються й голоси інших людей, яких хвилюють ті ж самі питання: «**Чого ми будемо шукати / у водах цих, що нас несуть, – / пливати як всі? Чи углибати? / чи тільки зіб'єм каламуть?**» («Коли ми в риби ідемо...») [5, с. 192], «**нами насичений світ / де ж ми ізвідси підемо?**» («знову марчіє трава...») [5, с. 18]. Онтологічні проблеми, що хвилюють ліричного суб'єкта, посилюються гострим національним питанням. Україна в художній реальності автора постає в метафоричному образі «Сізіфової землі»: «**Наче ми в Сізіфовій землі / народжені де треба знову й знову / все починати заново і ще раз / ще раз ще раз / і мовби вже ось-ось / і знов – спочатку...**» [5, с. 231], а її головний ворог – причина всіх бід і страждань – завальований, як і властиво Малковичу, у дитячих казкових образах «північної кози-дерези» («**О північна козо-дерезо, / що ти тут загубила?**» «**Триста років у нашій траві – / кажеш, їла листочок? / Триста літ мед-вино ручаї – / кажеш, пила ковточок?**» [5, с. 46]), «матрьошок» і «псевдотелесиків» («**орди матрьоценків**» «**обліпили тебе / й рідні псевдотелесики / що чубляться ниють / і лукаво обіцяють / пионця під крильця / і обскубують**» [5, с. 9]). У цих поезіях одним із присутніх модусів репрезентації ліричного суб'єкта в авторському тексті є його чітка національна самоідентифікація, що виявилася у «взаємозв'язку» колективного й індивідуально-авторського «я». Суб'єкт лірики Івана Малковича включений у буття нації, до певної міри асимілюється з нею. Особистісне «я» та колективне «ми» постають як невіддільні духовні субстанції, особливо тоді, коли йдеться про силу народу, його прагнення відстояти свою незалежність: «**Ми вертаєм до хати**» («**О північна козо-дерезо**») [5, с. 45], «**Наші барикади протримаються до весни, / ми – готові триматися довше, бо ж ми не зі снігу**» («**Антигрудень**») [5, с. 246]. Малкович свідомий своєї місії, місії кожного українського поета – служити своєму народові, його духовному та моральному вдосконаленню, однак він завжди перебуває в сумнівах: «**чи ж хтось почув / твій клятий дар?**» («**Сиди, і думай, і печальсь...**») [5, с. 220]. Таким чином, поетове ліричне «я» рефлексує ще й із приводу поетичного покликання, ролі митця в суспільному та духовному поступі народу. Переосмислюючи свій власний досвід як українського поета, автор у вірші «**Купи рум'янку – рум'янився...**» завдяки епіфорі «**лиш не схилийся при папері**» «напучує» читача вдовольнитися звичайним життям (одружуватися, сидіти в партері, відвідувати виставки тощо) і не гнатися за примарною славою літератора, плата за яку буває часто кривавою («**не пишуть сльози на папері...**») [5, с. 111].

Висновок, якого доходить перша іпостась розщепленого Малковичевого ліричного «я», прочитується у вірші «**Ми провинились, Боже...**»; причину тотальної невлаштованості людини, її екзистенціальних сумнівів, стану розгубленості не слід шукати в соціальних чи політичних катаклізмах нашого часу, насправді сама людина, її недалекоглядність у питаннях консолідації й примноження національних, моральних, духовних цінностей («**ми – в болото / насіння кинули. Воно ж росте...**») [5, с. 67]) призвели до трагічно-парадоксальних наслідків: «**...це вже пожирає / нас наша глупота із наших же долонь**» [5, с. 67]. Прикметно, що в поезії займенники «ми» і «наш» використані не просто для позначення кола людей, об'єднаних спільними цінностями, спільною долею, оточених чужим чи ворожим світом, зобов'язаних оберігати спільне надбання й допомагати один одному; таким чином автор не стільки вказує на

помилки людства, свого народу, скільки розділяє з ним тяжку ношу відповідальності, перекладаючи її й на свої плечі.

Твердження дослідниці Н. Анісімової про те, що «лірика І. Малковича наскрізь просякнута й просвітлена романтичним настроєм сент-екзюперівської казки про принца, який просив пілота, що зазнав катастрофи, намалювати йому баранчика» [1, с. 40], стає своєрідним ключем до розуміння **другої іпостасі ліричного «я» поета**: я – «хлопчик-подорожник з янголом на плечі», яка розкрита через засоби «рольової лірики». Авторська свідомість у ній надійно прихована за постаттю «рольового героя». Як і у творі Екзюпері, із вуст хлопчика-подорожника з однойменної поезії зривається прохання: «– **Я** – подорожник, / **прикладайте мене до рани**» [5, с. 186], як і автор «Маленького принца», Іван Малкович неодноразово позиціонував себе як «доросла дитина». Тому «інфантильність» поетичного світобачення (поширене в багатьох літературознавчих розвідках означення, яке, на нашу думку, через небажані конотації «незрілий», «недорозвинений» слід замінити на «дитинність») стає причиною появи в ліриці поета своєрідної маски «архетипної дитини». Простір дитячої чистоти, ширості та відвертості стає комфортним ґрунтом для творчості Івана Малковича, саме ця риса вирізняє постать поета серед інших письменників у поетичному дискурсі 80-х років. За «рольовим персонажем» найскладніше розгледіти автора, оскільки такий персонаж може бути цілком самостійним ліричним героєм, однак не у випадку з Іваном Малковичем. Постать автора під маскою «архетипної дитини» допомагають привідкрити позасуб'єктні засоби вираження (у випадку з поезією «Подорожник» до них слід зарахувати концептуальність образу подорожника, двічі винесеного в назви збірок). Авторська свідомість у ліриці «просочується» через «рольового персонажа» дедалі частіше імпліцитно, через його концептуальну прив'язаність до образів янгола чи птаха («Із янголом на плечі», «Пташина елегія»). У «Пташиній елегії» несподівано «дитинну» тональність поезії порушує образ «**пташиних могилок дитячими руками / наситаних**» [5, с. 16], через який ми впізнаємо особливу, властиву лише Малковичу екзистенціальну наповненість «тремкою й боязкою ніжністю до всього сушого, неприхованим (і небезпідставним) страхом передчасної смерті, пронизаних здогадом, що одночасно з початком «дорослого» життя починає розвиватися сюжет болісного екзистенційного вичахання» [6, с. 264]: «**Невситимий сум – / безмежний сум з дитячими очима / що заповзає в нас / повільно але вперто // підмінює нам вивітрілу душу – / поповнює її – розріджує – й вже сам / володарює тихими серцями**» [5, с. 16]. Мотив екзистенціальної відчуженості, закиненості людини у світ, тотальної самотності загострюється в поезії «Із янголом на плечі», «рольовий герой» якої, що цілком закономірно для екзистенціалізму, означений як «хтось» (тобто кожен і ніхто водночас): «**...хтось бреше собі самотньо / із янголом на плечі**» [5, с. 260]. Неправильність граматичної форми «*йде в ніде*» підкреслює абсурдне існування людини, яке посилюється через образ «*сірого маятника життя*», що «*жене у спину*». Образ янгола є символом високого, небесного, божого, що є в кожній людині, тому призначення кожного, за Малковичем, – зберегти духовний дороговказ, щоб наше життя було осяяне високою метою, яка здатна наповнити його бодай якимось сенсом. Саме тому так відчайдушно й благально звучать заключні слова: «*...лиш вуста дрижать*

гарячі: / янголе, не впадь з плеча» [5, с. 260], в яких вчувається настанова берегти свого власного янгола від натиску прагматизму, бездуховності, дегуманізації, щоб не втратити того, що робить із двоногої істоти справжню Людину. Отже, у «рольовій ліриці» поета найскладніше вловити присутність автора (яка найчастіше оприявлена на імпліцитному рівні), однак саме вона найяскравіше презентує самобутність і оригінальність авторської концепції «дитинного» сприйняття світу, про що влучно зауважив Кость Москалець: «Якби Маленький Принц із казки Екзюпері писав вірші, то, можливо, вони були б точнісінько такими за настроєм і тоном, як ранні вірші Малковича» [6, с. 264].

Третя іпостась ліричного авторського «я» інтегрує «біографічного» автора, за Михайлом Бахтіним, – особу, яка існує в позахудожньому реальному вимірі. В інтимній ліриці, на відміну від рольової, авторську свідомість розпізнати найпростіше, оскільки поет залишає неприховані знаки-«сліди» у вигляді присвят, заголовків із конкретними адресатами («Синочкові на першу його колядку», «Синові»). Називання й звернення на ім'я в поезії до дружини Ярини Антків-Малкович (у поезіях «Яринко левів і каштанів...», «Яринко, знаю, ти ще віриш...», «Доля», «Пританцювання на одній нозі»); обігрування інтимних подробиць («*я твоїй малій ковчиг / галамазький*» [5, с. 21]), реальних подій із життя (як-то очікування народження сина в поезії «В передчутті»); добір художніх образів умотивовані фактами та подіями з біографії (зокрема знайомством із майбутньою дружиною, яка, як і сам поет, є скрипальною (образи скрипки, флейти, музики)), що належить до позасуб'єктних засобів вираження авторської свідомості, однак без них було б неможливо розгледіти «оголене» ліричне «я» біографічного автора. Ліричні одкровення, інтимні зізнання, сповідальні інтонації І. Малковича свідчать про те, що в текстах автор стає ключовою семантичною фігурою, виступає не лише суб'єктом, але й об'єктом художнього відображення, синтезуючи власний особистісно-психологічний досвід. Саме в інтимній ліриці, на наш погляд, можна простежити процес становлення Малковича як поета, роль у цьому процесі дружини («*коли ти наснила, / що зійттуєш у мене / зерна снів і слів / аби я перемелював їх / на добрі вірші*» («Пробач...») [5, с. 20]), зчитати особистісні морально-етичні, громадянські ідеали, орієнтуючись на які поет виховує власного сина («*Тепер тебе питаю я, / мій хлопчику чудовий: / чи готра шабелька твоя, / чи коник твоїй готовий?*», «*щоб захистити ліс від сліз і рідну нашу річку*» («Понад Дніпром гуде метро») [5, с. 60]), а отже, вірний яким залишається й сам як особистість, громадянин і митець.

Висновки. Книга вибраного «Подорожник (з новими віршами)» демонструє розмаїтість реалізації авторської свідомості, що найпродуктивніше актуалізується передусім через суб'єктивну форму вираження – «ліричне я» (пряме втілення автора-творця), яке постає перед читачем у трьох концептуальних іпостасях: я – поет-громадянин-філософ, я – «хлопчик-подорожник з янголом на плечі» та я – чоловік і батько (інтимна лірика) з перевагою вияву на експліцитному рівні; ліричний суб'єкт і герой рольової лірики, що реалізуються найчастіше через імпліцитні засоби вираження. Таким чином, у своїх ліричних текстах Іван Малкович виступає не лише суб'єктом, але й об'єктом художнього відображення, синтезуючи власний біографічний, особистісно-психологічний і соціокультурний, національний досвід.

Література:

1. Анісімова Н. Театралізована модель світу у поезії Івана Малковича з фольклорно-міфологічними мотивами. Актуальні проблеми слов'ян. філології. Бердянськ: БДПУ, 2010. Вип. XXIII. Ч. II. С. 36–47.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1994. С. 384–391.
3. Зборовська Н. Вісімдесятництво як колоніальна симптоматика. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури. К.: Академвидав, 2006. С. 395–468.
4. Корман Б. Итоги изучения и перспективы изучения проблемы автора. Страницы истории русской лит-ры. М.: Просвещение, 1971. 110 с.
5. Малкович І. Подорожник. Видання 2-ге, доповн. Вірші вибрані та найновіші. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 288 с.
6. Москалець К. Вічно перша книга (фрагменти статей). І. Малкович. Подорожник. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. С. 263–275.
7. Олійникова К. Довгі хвили культури: І. Малкович і Ш. Бодлер. Наукові записки Харківського національного педагог. університету ім. Г.С. Сковороди. 2013. С. 104–109.
8. Рябчук М. Прощання з янголами. Кур'єр Кривбасу. 1997. № 75–76. С. 145–148.
9. Фуко М. Що таке автор? Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 2002. С. 598–613.

Гонюк А. В., Сидоренко О. Ю. Субъектные формы выражения авторского сознания в книге избранного Ивана Малковича «Подорожник (с новыми стихотворениями)»

Аннотация. В статье осуществлен основательный анализ субъектных форм выражения авторского сознания через поэтику текстов книги избранного Ивана Малковича «Подорожник (с новыми стихотворениями)», что позволяет определить самобытные способы творения художественной реальности, раскодировать ключевые философемы творчества и очертить координаты индивидуального пространства писателя.

Ключевые слова: лирическое «я», лирический субъект, ролевой герой, индивидуальный авторский стиль.

Gonyuk O., Sydorenko O. Subjective forms of expression of the author's consciousness in the book of the chosen Ivan Malkovich "Plantain (with new poems)"

Summary. The article provides a thorough analysis of the subjective forms of the expression of the author's consciousness through the poetics texts of the book of Ivan Malkovich "The plantain (with new verses)", which makes it possible to determine the original ways of creating artistic reality, to decode the key philosophies of creativity and to distinguish the coordinates of the individual space of the writer.

Key words: lyrical "I", lyrical subject, role hero, individual author's style.